

NEVIDNE STISKE »USPEŠNIH« V KMETOVANJU NA PODLAGI PRESOJ DRUŽBENEGA TRPLJENJA

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum prejema: 13. 3. 2017

Izvleček: Cilj prispevka je s pregledom literature, ki z različnimi epistemološkimi poudarki obravnava varnost, poškodbe, zdravje in obolevnost v kmetijstvu, predlagati pristop raziskovanja, ki tovrstno problematiko presoja tudi onkraj »vidnega« zdravja in poklicne obolevnosti. Besedilo pokaže, da razprave o družbenem trpljenju zagotavljajo presojo prežetosti spremenjajočih se globalnih okoliščin kmetijstva, kultur kmetovanja in zdravja njegovih udeleženk in udeležencev, saj razpirajo v uradnih evidencah še vedno spregledana širša družbeno-kulturna ozadja doživljanja stisk, obolenj in poškodb.

Ključne besede: zdravje, obolenje, družbeno trpljenje, ustvarjalna tvornost, kmetovanje, medicinska antropologija

Abstract: Through a review of literature that considers safety, injuries, health, disease and illness in agriculture from various epistemological perspectives, this article aims to suggest a research approach that discusses the issue beyond the "visible" occupational health hazards and illness. The essay suggests that debates on social suffering offer reflections on intertwined, changing global conditions of agriculture, cultures of farming and health of farmers, revealing wider socio-cultural backgrounds of suffering, illness and injuries, which are still largely overlooked.

Key Words: health, illness, social suffering, creative agency, farming, medical anthropology

Uvod

Zdravje ni bilo izrazito polje zanimanja mojega večletnega raziskovanja sodobnega družinskega kmetovanja.¹ V okviru petih nacionalnih projektov v zadnjem desetletju² sem v vsebinskih sklopih »dom« in »delo« na kmetijah bolj presojala »strategije razvoja«, »preživetje« oziroma »zamiranje« družinskega kmetovanja, ki, povedano v uveljavljenem tehničnem besednjaku, skupaj z industrijskim kmetovanjem dosega »le« dobra dva odstotka bruto domačega proizvoda (BDP) v nacionalnem gospodarstvu (Spletni vir 1). Taki oceni navkljub pa je zanimanje naročnikov tovrstnih raziskav praviloma utemeljeno v strateški vlogi, ki je pripisana kmetijstvu kot gospodarski panogi, in sicer v zagotavljanju nacionalne prehranske samooskrbe.

V poplavi prizadevanj po vzdržnem razvoju slovenskega gospodarstva, kmetijstvo in kmetovanje nimata obrobne položaja. Nasprotno, aktualni kmetijski razvojni dokumenti so prepolni zavez po izvajanju uravnotežene ekonomske, okoljske in družbene vzdržnosti pridelovalcev hrane, pri čemer pa so nekatere analize pokazale, da se je v zadnjih dveh

desetletjih izrazito povečala raba besednjaka o trajnostnem kmetijstvu (beri leporečje), ocene po izbranih kazalnikih pa kažejo, da stanje na terenu ni trajnostno zlasti zaradi nazadovanja t. i. družbene vzdržnosti (Slabe Erker idr. 2015). Ali to pomeni, da v tej gospodarski panogi nazaduje tudi zdravje? Upravičeno bi pričakovali, da je v raziskavah o ocenjevanju uresničevanja vzdržnosti na terenu kazalnik zdravje vključen v kategorijo družbene vzdržnosti. Vendar nas avtorji raziskave *Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu* (Slabe Erker idr. 2015) takoj ozemljijo z razlago, da so izbrani kazalniki za merjenje vzdržnosti prilagojeni oziroma v skladu z razpoložljivimi podatki. Zato so družbeno vzdržnost opazovali v omejenem naboru parametrov, kot so zaposlenost, izobrazba, indeks staranja ipd., skratka o zdravju oziroma obolenjih ni bilo govora.

Da je ohranjanje zdravja nujen vidik vzdržnega razvoja, so v omenjenih raziskavah pogosto navajali tudi moji sogovornice in sogovorniki. Velikokrat se je ta tema v pogovorih o delovnih karierah pojavila povsem naključno: od upravičevanja posedovanja »toliko kosov« mehanizacije v izogib »izgorelosti« in obolenjem zaradi telesnih naporov, do opisa kmečkega poklica kot »stresnega«, saj te stalno preganjajo »vreme«, »delo«, »trg« in »cene« pa še negativne upodobitve kmečkega poklica kot »onesnaževalca okolja« oziroma »tistih, ki živijo na račun subvencij«. Če so nepredvidljive vremenske razmere omenjali kot »od vedno« vir njihove negotovosti in strahu, so hitro spreminjajočo se globalno in domačo kmetijsko politiko ter zahtevano vodenje zamudne »papirologije« navajali kot poglobitve razloge za občutenje »stisk«, »frustriranosti«, »nespečnosti«, »nemoči«.

1 V besedilu izraz kmetijstvo (angl. *agriculture*) uporabljam za gospodarsko panogo, ki vključuje več oblik kmetovanja (angl. *farming*); v prispevku poudarjam le dve obliki: družinsko in industrijsko kmetovanje (angl. *family and industrial farming*).

2 V kronološkem zaporedju si sledijo: *Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji* (2006–2008), *Medgeneracijska solidarnost v kmečkih družinah* (2009–2011), *Izživi in potrebe v prenosu znanja v kmetijsko prakso v Sloveniji* (2010–2012), *Razvojne usmeritve kmetij v Sloveniji* (2011–2012) in *Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah* (2011–2014).

* Duška Knežević Hočevar, dr. zgodovinske antropologije, višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Družbenomedicinski inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; duska@zrc-sazu.si.

Pričujoči članek je sramežljiv uvod v raziskovanje zdravja in obolevnosti v sodobnem kmečkem poklicu, ki je, kot bi poudarili moji sogovornice in sogovorniki na družinskih kmetijah, več kot le poklic; je »način življenja« oziroma poklic, za katerega si »poklican«. Zakaj sramežljiv uvod? Zato, ker ne moremo spregledati bogatega gradiva in raziskav o zdravstveni kulturi kmečkega prebivalstva na Slovenskem, ki jih je vsaj v etnologiji zaokrožila Marija Makarovič v svoji vsebinsko izdatni monografiji *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev* (2008).³ Bogati dediščini navkljub, ki zajema pester nabor vsebin, od odnosa kmečkega prebivalstva do zdravstvenih storitev in zdravstvenega osebja, samouške zdravstvene dejavnosti, priprošenj in zaobljub ob bolezni, obravnave naravnih zdravil in čarovnih zdravilskih postopkov, pa do vzrokov duševnih in telesnih stisk, alkoholizma in samomorov, se pričujoči prispevek osredotoča na nekoliko drugače zastavljeno izhodiščno vprašanje – kako presojati vpliv sodobnih globalnih sprememb v kmetijstvu na doživljanje zdravja delujočih v tej gospodarski dejavnosti?

Prvi del naslova prispevka je oblikovan na podlagi mojega večletnega terenskega raziskovanja delovnih karier mladih in starih generacij na družinskih kmetijah, zlasti takih, ki so »uspešne« s stališča zagotovljenega naslednika ali naslednice, tj. s stališča nadaljevanja kmetovanja ob trendu stopnjevanega opuščanja te dejavnosti. S pomočjo njihovih življenjskih pripovedi sem do zdaj uspela razbrati občutenja stisk in strahov zlasti iz govora o negotovosti in tveganju v stalno spreminjajočih se okoliščinah v kmetijstvu, ki jih praviloma pripisujejo obdobju po osamosvojitvi Slovenije, njeni pridružitvi k Evropski uniji, oziroma, po mnenju večine, zanje neugodnem in togem prevajanju ukrepov evropske Skupne kmetijske politike v domačo zakonodajo in ukrepe. Nisem pa še raziskala, kako radikalne družbene spremembe v kmetijstvu, ki jih zaznamujejo stalna nihanja cen na kmetijskih trgih, upadanje števila »čistih kmetij«, stopnjevano zaposlovanje zlasti žensk zunaj kmetije, stalno prilagajanje tehnološkim spremembam in standardom, nezainteresiranost mladih za kmečki poklic itd., pogojujejo tudi njihovo presojo zdravja in obolevnosti, kar nakazuje drugi del naslova.

Ambicija tega prispevka je s pregledom literature, ki z različnimi epistemološkimi poudarki obravnava varnost, poškodbe, zdravje in obolevnost med dejavnimi v kmetijstvu, ne le utemeljiti pomembnost raziskovanja zdravja, poškodb in obolevnosti v razpravah o vzdržnem razvoju tudi pridelovalk in pridelovalcev »zdrave hrane«, temveč pri tem utemeljiti uporabo take konceptualne orodjarne,

katere razlagalni domet ni povsem odvisen od zanesljivosti, razpoložljivosti ali dostopnosti zdravstvenih evidenc za kmečki poklic.

S tem ciljem prispevek bralke in bralce sprva seznanjajo ocenah ogroženosti, povezanih s kmečkim poklicem, o številkah o poškodbah in obolevnosti v kmetijstvu, in zakaj je ta problematika obravnavana kot družbeni problem. Nato besedilo na kratko omeni medicino kmetijstva (angl. *agricultural medicine*), ki se izrazito osredotoča na ukvarjanje z »vidno« poklicno obolevnostjo, obenem pa ugotavlja, da je to problematiko nujno zagledati v navezavi na presojo »mega trendov«, ki vplivajo na kulturo dejavnih v kmetijstvu in posledično na njihovo obolevnost in poškodbe. Da je pridobivanje takih evidenc odvisno tudi od »kulture kmetovanja«, poudarjajo raziskave, ki preverjajo njihovo zanesljivost. Ali koncept družbenega trpljenja (angl. *social suffering*) in razprave o njem zagotavljajo opazovanje spreminjajočih se in globalno povezanih okoliščin kmetijstva v doživljanju stisk, zdravja in obolenj njegovih udeleženk in udeležencev, bralec in bralka izvesta v osrednjem in sklepnem delu besedila.

Nekaj številčk za prvi vtis

Kelley J. Donham in Anders Thelin v pravkar posodobljeni drugi izdaji obsežnega dela *Medicina kmetijstva: Poklicno in okoljsko zdravje podeželja, varnost in zaščita*⁴ uvodoma takole nagovorita bralstvo: »Tisti, ki delajo v kmetijstvu in proizvajajo hrano, vlaknine ter gorivo, so med vsemi poklici najbolj izpostavljeni dejavnikom tveganja za poškodbe, bolezni in smrt« (Donham in Thelin 2016: 1).

Zapisano preverim na uradni spletni strani Mednarodne organizacije dela, kjer novica z dne 23. marca 2015 potrjuje, da je kmetijstvo dejavnost s stalno ogroženostjo (angl. *hazardous*), saj je s stališča smrtnih primerov, poškodb in z delom povezanih obolenj prav kmetijski sektor poleg gradbeništva in rudarstva ena izmed najbolj nevarnih in tveganih dejavnosti (Spletni vir 2). Domala zastrašujoča je številka letnih primerov smrti zaposlenih v kmetijstvu, ki po oceni organizacije znaša 170.000 primerov, kar je približno polovica vseh letnih poklicnih nesreč s smrtnim izidom (ILO 2017: 7). Skrb zbujajoče je tudi zavedanje, da je ta ocena podcenjena, saj je izračunana na podlagi uradno sporočenih podatkov o primerih smrti, poškodb in poklicnih obolenj v kmetijstvu.

Evropske evidence o nesrečah in obolenjih, povezanih z delom, v grobem zrcalijo globalne trende. Evropska agencija za zdravje in varnost pri delu prav tako kmetijstvo prepoznava kot eno izmed najbolj nevarnih dejavnosti s stališča nezgod, povezanih z delom. Delavci v kmetijstvu naj bi bili 1,7-krat pogosteje žrtev nezgod pri delu brez smrtnega izida in trikrat pogosteje žrtev nezgod pri delu

³ Poleg diplomskega dela v 50. letih prejšnjega stoletja se je Marija Makarovič več let ukvarjala z zdravstveno kulturo in ljudskim zdravilstvom kmečkega in drugega v kmečkih okoljih živečega prebivalstva na Slovenskem v 19., 20. pa tudi 21. stoletju (npr. Makarovič 1982, 1983/1987, 1988/1990, 2001) in ustvarila opus del, ki zahteva samostojno obravnavo ob drugi priložnosti.

⁴ V izvorniku se naslov glasi: *Agricultural Medicine: Rural Occupational and Environmental Health, Safety, and Prevention*.

s smrtnim izidom v primerjavi s povprečnimi stopnjami v Evropski uniji (EASHW 2011). Tudi Slovenija ni izjema. Do zdaj opravljene splošne analize so pokazale,⁵ da se je največ nezgod, katerih posledica je bila poškodba, primerilo osebam, zaposlenim v predelovalnih dejavnostih, največ zdravstvenih težav pa poleg delovno aktivnim osebam iz predelovalnih dejavnosti (36 odstotkov) prav zaposlenim v kmetijstvu, lovju, gozdarstvu in ribištvi (11 odstotkov) (Svetin 2014).

In zakaj je zdravje ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom, uradno prepoznano družbeni problem? V primeru evidentiranih naraščajočih stopenj duševnih obolenj in samomorov med kmečkim prebivalstvom na Novi Zelandiji nedavne raziskave svarijo o neizmerljivih socialnih, psiholoških in ekonomskih »stroških« oziroma o nadaljnji ogroženosti družinskega kmetovanja, ki je v njihovem nacionalnem gospodarstvu prepoznano kot najpomembnejša panoga (Lovelock in Cryer 2009). Izračuni ekonomskih izgub v kmetijstvu zaradi poškodb ali nesreč s smrtnim izidom v ZDA so še bolj nazorni: leta 2013 naj bi samo primeri s smrtnim izidom izkazovali v povprečju približno 30.000 \$ neposrednih in 556.000 \$ posrednih stroškov na kmečko družino, oziroma 306 milijonov \$ na ravni ZDA. Skupaj z ocenjenimi stroški v primeru poškodb, ki imajo za posledico telesno ali duševno oviranost kmetovalca, izračun pokaže štiri milijarde \$ letnih stroškov na ravni države (Donham in Thelin 2016: 24). Če upoštevamo okoliščino, da se izračuni nanašajo zgolj na dostopne oziroma uradno prijavljene poškodbe in zabeležena obolenja, si lahko le zamišljamo, kakšen je »izračun« družbenih stroškov na globalni ravni.

Preučevanje »vidnega« zdravja in poklicne obolenosti v kmetijstvu

Saj ne more biti drugače: znanstvena disciplina, ki se eksplicitno ukvarja z zdravjem in obolenostjo v kmetijstvu oziroma kmečkega prebivalstva, je v državah, v katerih je kmetijstvo ena pomembnejših gospodarskih panog, medicina kmetijstva – specializacija medicine dela in zdravja ter okoljske medicine (Donham in Thelin 2016: 2). Čeprav je njena analitična dejavnost utemeljena v dostopnih evidencah in podatkovnih zbirkah prijavljenih poškodb in obolenj zaposlenih v kmetijstvu, njeni analitiki ugotavljajo, da je za tovrstno početje nujno tudi razumevanje kmetijstva s pomočjo »kulture njegovih ljudi« (Donham in Thelin 2016: 5). To pa še zdaleč ni enostavno početje. Donham in Thelin sta na primer prepričana, da slednjega ni mogoče razumeti brez upoštevanja vpliva tako stalnih kot nastajajočih in spreminjajočih se globalnih procesov,

povezanih s kmetijstvom. Na sleherno kmetijsko kulturo in posledično tudi na zdravje, varnost in blaginjo dejavnih v tej gospodarski dejavnosti naj bi po izboru avtorjev vplivalo 11 aktualnih »mega trendov« (Donham in Thelin 2016: 24–31), ki, shematično povzeto, zajemajo:

1. vztrajno upadanje števila t. i. malih družinskih kmetij in naraščajoče število velikih kmetij po zgledu industrijskih podjetij;
2. spreminjajoče se vladne kmetijske politike, od subvencij za kmetijsko dejavnost, pogajanj v mednarodnih trgovinskih sporazumih, do vpeljave predpisanih zdravstvenih in varnostnih standardov;
3. naraščajoči vpliv potrošnikov, splošne javnosti in vplivnih trgovcev z živili;
4. oblikovanje novih (alternativnih) tržnih niš in lokalne prehranske proizvodnje;
5. spreminjajoče se prehranske navade potrošnikov;
6. prihod novih igralcev na svetovno tržišče proizvajalcev kmetijskih proizvodov – Brazilije, Argentine, Indije in Kitajske;
7. napredne tehnologije za kmetijsko proizvodnjo;
8. klimatske spremembe;
9. izzivi za zagotavljanje hrane za predvidenih devet milijard ljudi v letu 2050;
10. pojavljanje zoonotskih in živalskih nalezljivih bolezni ter vprašanje prehranske varnosti;
11. vselej manjkajoča razsežnost razprav o vzdržnosti kmetovanja – tj. človeškega kapitala oziroma zdravja in varnosti vseh, ki delajo v kmetijstvu.

Toda ali poznavanje »mega trendov« in dejavnikov tveganja za poškodbe in obolenja dejavnih v kmetijstvu zadoštuje za razumevanje agrokulture oziroma odziva njenih udeleženk in udeležencev, ko gre za zdravstvena vprašanja? Zatakne se namreč že pri oceni, da je večina evidentiranih poškodb in obolenj v kmetijstvu podcenjena bodisi zaradi pristranskih in omejenih razpoložljivih »objektivnih podatkov«, ki se praviloma nanašajo na uradno zaposlene v kmetijstvu, bodisi zaradi slabega poročanja (angl. *under-reporting*) v anketnih raziskavah, ki je pri navajanju poškodb in obolenj v kmečkem poklicu utemeljeno v samoocenjevanju vprašank in vprašancev. Ni zanemarljiva ocena, da je ena od večjih ovir prepoznave in obravnave poškodb in obolenj, povezanih s kmečkim poklicem, prav »pomanjkanje zaupanja« kmečkega prebivalstva v zdravstvene storitve, ne glede na njihovo dostopnost v kmečkih okoljih (Goffin 2014; Roy idr. 2014).

⁵ Čeprav za zdaj posebna publikacija SURS o nesrečah in poklicnih obolenjih po gospodarskih dejavnostih še ni izšla, ostaja od leta 1993 vir raznovrstnih analiz razpoložljiva zbirka anketnih podatkov *Ankete o delovni sili*.

Primeri razlag nezanesljivega poročanja iz kmečkih okolij

Radikalne spremembe, ki se v zadnjih štirih desetletjih kažejo v globalnih trendih upadanja števila »čistih kmetij« oziroma preoblikovanje kmetovanja v zgolj dodatno dejavnost na kmetiji, povečanih stopenj zaposlenih žensk zunaj kmetije, tehnoloških sprememb, ki izničjujejo potrebo po moški telesni moči, nezainteresiranosti mladih po nadaljevanju kmetovanja, staranje kmečkega prebivalstva itd., po mnenju nekaterih raziskovalk zanesljivo načenjajo vztrajne podobe spolno zaznamovanih identitet v kmečkih okoljih (Kelly in Shortall 2002), ki med drugim vplivajo tudi na »zanesljivost poročanja« o poškodbah in obolednih. Raziskave kažejo (na primer Shortall 2014), da sta delo žensk zunaj kmetije in njihova podjetna dejavnost na kmetijah izrazito spremenila doživljanje moškosti in ženskosti ter da »tradicionalni kmetje« niso dobro opremljeni za spoprijemanje s posledicami teh sprememb (Peter idr. 2000). Prav kmetje, ki moškost razumejo na podlagi ideologije »zanašanja zgolj nase«, »stoicizma« in »neomajnosti«, so pogosto osebe, ki ponotranjijo nasilje ali pa ga celo izvajajo (Courtenay 2006). V tem smislu so zgovorne evidence prikritega, ponotranjenega nasilja v oblikah naraščajočega števila samopoškodb, samomorov, osamljenosti oziroma višjih stopenj smrtnosti in duševne obolevnosti zlasti moških, pa tudi povečanega obsega drugih zamolčanih oblik nasilja v kmečkih skupnostih, kar nekateri avtorji pripisujejo prav posledicam radikalne transformacije globalnega kmetovanja, ki med drugim ogroža tudi tradicionalno kmečko podobo moškosti (Carrington idr. 2013). Podobno ugotavljajo avtorji raziskave o stresu, povezanim s kmetijskim delom (Parry idr. 2005). Izpeljali so jo po odmevni aferi z BSE, ko je v Angliji veliko število kmetov (zlasti živinorejcev) bankrotiralo in se zateklo k samomoru. V prizadevanju za vpeljavo raznovrstnih posegov za zmanjševanje tveganja za s kmetijskim delom povezanega stresa, so poudarili, da zaradi stigme in posebnih kultur in okoliščin podeželskih okolij, ki vplivajo na nezanesljivo poročanje kmetov o njihovih stiskah, večina anketnih raziskav ni primerna za presojo tako občutljive vsebine, kot je duševno zdravje kmetov. Da so primernejše kvalitativno zasnovane raziskave, so utemeljili z njihovo zmožnostjo preverjanja ideologij spolov in trdoživosti (angl. *resilience*) v kmečkih okoljih, ki pojasnjujejo kulturo sramu, kulturo dolgih delavnikov, zanašanja nase, stoičnega prenašanja težav, krizo podobe moškosti in odpor do iskanja pomoči glede stigmatiziranih duševnih stisk.

Medtem ko sta Wendt in Zannettino (2015) z analizo spolno zaznamovanih ideologij in praks ženskosti in moškosti skušali pojasniti, zakaj ženske »premalo poročajo« o nasilju v družini v raznolikih podeželskih okoljih v Avstraliji, je Lovelock (2012) iskala odgovor na vprašanje, zakaj sta med kmeti na Novi Zelandiji uporaba zaščitnih

sredstev pri upravljanju z zahtevno mehanizacijo oziroma dojetanju »tehnologij nege« slabi kljub evidencam o naraščajočem številu poškodb in obolenj v tem poklicu. Ambicija raziskave je bila raziskati »socio-kulturno polje kmetijstva«, razsežnosti, ki je po mnenju Lovelock praviloma izmuzljiva iz prevladujočih kvantitativno zasnovanih različnih mednarodnih raziskav, ki zagotavljajo podatke o stopnjah poškodb in bolezni, povezanih s kmečkim poklicem. Zanikanje, ignoriranje in prikrievanje poškodb in slabega zdravja med lastniki izbranih kmetij ter posledično zavračanje »tehnologij nege« je avtorica ponovno skušala pojasniti z »agro-kulturo, ki poudarja stoicizem, fatalizem, samonadzorovanje«. Razumevanje moralne ekonomije izbranih sogovornikov kot hranilcev naroda, proizvajalcev poglavitnega dohodka Nove Zelandije in uklanjanje pričakovanjem drugih kmetovalcev so zahteve, da se dela tudi v primeru poškodbe ali bolezni, celo tega, da jih večina nikoli ni zahtevala nadomestila za bolezni in poškodbe. Večina njenih sogovornikov je poškodbo in bolezen razumela kot »izgubo dostojanstva«, »sebe«, ali z besedami avtorice: »Poškodba in bolezen v tem socialnem polju potencialno ogrožata ali spodkopavata njihovo zmožnost opravljanja svojega poklica« (Lovelock 2012: 580). Tehnologije nege naj bi ovirale njihovo pričakovano učinkovitost pri delu, spodkopavale habitus kmetovanja in estetiko moškosti, saj so to sredstva, ki so »bolj primerna za ženske« (ibid.: 586).

Čeprav zgornji primeri raziskav razpirajo v anketnih raziskavah in statističnih evidencah spregledana ozadja kmetijske kulture in zagato slabega poročanja, še vedno ostaja nepojasnjeno, kako »mega trendi« določajo kulturo kmetovanja oziroma zdravje njenih udeleženk in udeležencev.

Ovinek k presoji družbenega trpljenja

Enega od možnih načinov zagledanja »mega trendov« s pomočjo posameznikovega izkustva bolezni ponujajo razprave o družbenem trpljenju (angl. *social suffering*), ki z močno navezavo na družbene in kulturne okoliščine, ki ju pogojujejo in tudi blažijo, naslavljajo tako osebno kot kolektivno doživljanje bolečine, poškodbe, pomanjkanja, izgube ipd. Nekoliko poenostavljeno povedano, osnovno izhodišče razpravljavk in razpravljavcev družbenega trpljenja je podmena, da so »družbene sile« vpisane v utelešenem izkustvu bolečine, obolenja, travme ali bolezni, in da bi posamično trpljenje morali razumeti kot manifestacijo družbeno strukturnih neenakosti ali celo zatiranja.

Praden nadaljujem, si oglejmo, kako se je te ambiciozne problematike lotila Nancy Scheper-Hughes, ki se je, sicer s presledki, več kot petindvajset let ukvarjala z umrljivostjo otrok v ruralni severovzhodni Braziliji. Kot številni antropologinje in antropologi, ki so svoje dolgoletno terensko delo opravljali v t. i. tretjem svetu, se je tudi sama na terenu prepričala o nezanesljivosti javnozdravstvenih podatkov in statistik, celo anketno zasnovanih demograf-

skih raziskav, tokrat o umrljivosti otrok v revnih predelih podeželske Brazilije. S primerjanjem raznovrstnih podatkovnih zbirk ni ugotovila le nebeleženja smrti otrok, ki so po nekaterih ocenah »zamolčale« vsaj tretjino neregistriranih smrti v državi, v revnih ruralnih predelih pa celo do dve tretjini, temveč tudi odsotnost beleženja vzrokov smrti, ki bi lahko pojasnili socialne okoliščine njihovega življenja in trpljenja (Scheper-Hughes 1997). V prizadevanju za razkrinkanje »kulture molka« uradnih državnih popisovalcev je Scheper-Hughes svojo razpravo o demografiji brez številke takole zaostri:

Česa ne vidimo iz uradnih statistik? Čigavi ekonomski in politični interesi se odražajo v tovrstnem zbiranju podatkov? Kako so podatki vzdrževani? Katere dogodke se zbira? Koga sploh ni vredno prešteti? In kaj nam to pove o nevidnosti določenih skupin in razredov ljudi – še posebno žensk in otrok? (Scheper-Hughes 1997: 220)

Izhajajoča iz pričevanj »ljudskih demografov« o smrti otrok (lokalnih duhovnikov, ki so krstili otroke, izdelovalcev krst, zdravstvenega osebja, ki je sprejemalo v obravnavo ali pa zavračalo trpeče otroke itd.) in pričevanj mater o umiranju lastnih otrok, je Scheper-Hughes kritizirala uveljavljene biomedicinske, epidemiološke in demografske razlagalne modele in predstave o vzročnosti ter racionalnosti znanstvenega raziskovanja. Ti pri obravnavi na primer smrtnosti otrok praviloma ne preverjajo družbeno in globalno sproducirane lakote in pomanjkanja, onesnaženosti voda, izkoriščevalskih nadzornikov na plantažah, nezanesljivih očetov ter kroničnega občutenja šibkosti in nemoči opazovank, ki v svojih strategijah preživetja osmišljajo smrti svojih otrok tako, da jih »pustijo oditi«. Antropologinja je prepričana, da opazovalka, ki ni vpeta v življenje svojih opazovank, zlahka zreducira večplastne okoliščine njihovih preživetvenih strategij, vključno z njihovim osmišljanjem smrti otrok, v »fatalizem« ali pa »neodgovorno starševstvo«. Nasprotno pa si v fenomenološki svet svojih sogovornic vpeta raziskovalka, ki v komunikaciji z njimi reflektira vprašanja o njihovem doživljanju in spoprijemanju s trpljenjem, ne ustvarja iluzije o ideološko nevtralnem zbiranju objektivno merljivih podatkov in dogodkov (na primer smrti otrok). Scheper-Hughes je prepričana, da je prav kritično-interpretativni pristop vplejal vprašanja človekovih pravic in etična vprašanja v različne znanstvene programe in agende vladnih in medvladnih organizacij, kot je na primer Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), ki odslej v svojih razpisih promovira reproduktivne pravice, pravice žensk in druge zahteve po socialni in politični enakosti.

Čeprav bi uveljavitev zanimanja za družbeno trpljenje s težavo pripisali zgolj enemu dogodku, znanstveni disciplini, avtorici ali avtorju, je obsežno delo Bourdieuja in številnih

soavtorjev *La Misère du Monde* (1993)⁶ prepoznano kot eno bolj vplivnih za uveljavitev te problematike kot raziskovalnega polja v družboslovju in humanistiki ter celo v socialni medicini v 90. letih prejšnjega stoletja (Wilkinson 2012). Vodja raziskave, Pierre Bourdieu, je motive za obsežno zbirko številnih kratkih zgodb o družbenem trpljenju, ki so ga članice in člani francoske družbe doživljali v vsakodnevnih »intimnih dramah« na družbenem obrobju, slikovito opisal kot odziv na voditelje, ki so ujetniki

benignih tehnokratov, ki ignorirajo vse, kar je povezano z vsakdanjim življenjem njihovih državljanov [...]. Zadovoljni so, da vladajo s pomočjo čarodjstva javnomnenjskih raziskav, te psevdoznanstvene tehnologije racionalne demagogije, ki jim lahko zagotavlja le malo več kot izsiljene odgovore na zastavljena vprašanja [...]. (Bourdieu in Wacquant 1992: 200)

S podrobnim opisovanjem družbenega trpljenja, zlasti malega, tj. vsakodnevnega, je Bourdieu s soavtorji poudaril, da doživljanja trpljenja ni mogoče učinkovito sporočiti s statistikami in z grafi ali pa javnomnenjskimi raziskavami. Prav nasprotno, prepričan je, da je molk trpečih mogoče pretrgati s tehniko interaktivnih intervjujev, z njihovimi pričevanji pa primerneje pritegniti pozornost širše javnosti kot pa z javnomnenjskimi raziskavami (Bourdieu idr. 1999: 201).

Tudi uredniki zbornika *Družbeno trpljenje* (1997),⁷ medicinski antropologi Kleinman, Das in Lock, so v 'Uvodu' poudarili, da z družbenim trpljenjem naslavlja doživljanje hudih človeških krivic, ki jih povzročajo družbene sile v obliki politične, ekonomske in institucionalne moči, obenem pa odziv teh sil na družbene probleme. Pri tem so kritični do razvrščanja problematik družbenega trpljenja v na videz ločena polja obravnav, čeprav se med seboj prepletajo: na primer travma, bolečina ali pa motnje, ki so posledica krutosti družbenih sil, so zdravstvene problematike, obenem pa zadevajo tudi politična in kulturna vprašanja. Poleg vztrajanja pri hkratni obravnavi osebnih in družbenih problemov, avtorji opozarjajo na razsežnost družbenega izkustva – medosebnih temeljev trpljenja: »Družbeno trpljenje delijo visoko- in nizkodohodkovne družbe, v glavnem pa v tako raznolikih okoljih prizadene revne in nemočne« (Kleinman idr. 1997: ix). Prepričani so, da lahko že sama zasnova opazovanja, ki individualne ravni analize ne loči od družbene – na primer zdravja posameznika od družbenih problemov, izkustva trpljenja od njegove reprezentacije ali odziva nanj – prispeva k boljšemu razumevanju oblik družbenega trpljenja ljudi, ki so hkrati individualne in kolektivne (medosebne), oziroma se jih hkrati doživlja na lokalni in globalni ravni. Podobno kot Bourdieu verjamejo, da je jezik groze, strahu, razočar-

6 Celoten naslov prevoda v angleščino se glasi *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society* (1999).

7 V izvirniku se naslov glasi *Social Suffering*.

ranja, izgube ipd. bolj zanesljivo sredstvo opisovanja doživljanja političnega zatiranja ali pa strukturnega nasilja, kot pa to zmore terminologija ukrepov in programov za njihovo lajšanje.

Še udarnejši v razpravi o trpljenju in strukturnem nasilju je Paul Farmer (2009), ki je predlagal, da je treba doživljanje trpljenja na lokalni ravni nujno umestiti v globalno politično ekonomijo in njene strukture moči, če ga želimo razložiti in ne zgolj opisati. Tako stališče si je prisvojil z izkušnjo večletnega dela na Haitiju, ki ga je slikovito opisal kot edino državo na zahodni polobli, ki je po »indeksu človeškega trpljenja« uvrščena med države s »skrajnim človeškim trpljenjem«. Večino svojega raziskovanja na Haitiju je osredotočil na ugotavljanje mehanizmov družbenih problematik (na primer revščine) s pomočjo utelešenega izkustva posameznika, oziroma natančneje, kako so politične in gospodarske sile na Haitiju povzročale tveganje za raznovrstne bolezni. To pa ni bilo enostavno početje. Farmer se je zavedal težavnosti opisa posledic strukturnega nasilja s pomočjo posameznikovega utelešenega izkustva. Razloge za »nevidnost« posledic strukturnega nasilja je pripisal: prvič, »ekstotizaciji« trpljenja vseh, ki so oddaljeni bodisi geografsko ali pa po spolu, rasi, kulturi; drugič, težavnosti objektiviziranja znanja o trpljenju, tj. s številkami izraziti trpljenje brezpravnih glasov v zgodovini; in tretjič, slabemu razumevanju globalne dinamike in razširjenosti pojava (Farmer 2009: 20). Tudi Farmer je prepričan, da se doživljanja trpljenja njegovih sogovornic in sogovornikov, zlasti iz vrst revnega kmečkega prebivalstva, ne da prepričljivo prikazati s statistikami in z grafi, temveč v podrobnih biografijah, ki so »reprezentativne« v smislu »modalnega trpljenja«, tj. takega, ki ga, tako v sedanosti kot preteklosti, delijo s številnimi žrtvami z dna lestvice neenakopravnih družb, ne pa po kulturi, jeziku, rasi ali psiholoških značilnosti, kot to zahteva reprezentativnost kvantitativno oblikovanih raziskav. Prav zato se je zavzel za take etnografske opise, ki so v svoji analizi geografsko obsežni, zgodovinsko poglobljeni in osredotočeni na več družbenih razsežnosti (intersekcionalnost spola, etnije, verske pripadnosti ipd.), da bi lahko razkrili globalno politično ekonomijo nasilja, ki ga pogojuje (Farmer 2009: 21).

V Farmerjevi maniri je Seth Holmes trpljenje mehiških delavcev – migrantov na kmečkih posestvih v ZDA presojal v odmevni etnografiji z zgovornim naslovom *Sveže sadje, polomljena telesa* (2013).⁸ Avtor je v letih 2003 in 2004 terensko delo izvajal na več prizoriščih v ZDA in Mehiki. Poleg izdatnega opisa tveganj in negotovih okoliščin, stisk in trpljenja v vsakdanjem življenju delavcev in njihovih razširjenih družin tako v domači vasi, pri prečkanju meje kot na ameriških posestvih, kjer so za nizko plačilo v dolgih urnikih dela (p)obirali raznovrstno sadje, se je avtor osre-

dotočil na presojo strukturnega konteksta oziroma strukturnih sil. Te naj bi bolj kot prostovoljni motivi posameznikov pogojevale in usmerjale njihove odločitve za migriranje iz ekonomskih razlogov. Neenake strukturne okoliščine, ki izhajajo na primer iz nesorazmernih zahtev prostotrgovinskih sporazumov držav podpisnic – kot sta na primer severnoameriška NAFTA oziroma osrednjeameriška CAFTA – ki so zahtevali ukinitve carinskih tarif tudi na koruzo, ki je osnovni pridelek Mehičanov, avtor vključi v analizo motivov za njihovo migriranje v ZDA oziroma vsakdanjega trpljenja strukturno ranljivih ljudi, kot so mehiški delavci – migranti. Prepričan je, da je treba pojav trpljenja analizirati v okviru družbenih, političnih in ekonomskih omejevalnih struktur. Tako je, na primer, segregacijo dela v ameriškem kmetijstvu presojal glede na hierarhično pozicioniranje etničnosti in državljanstva, da ne bi zmotno individualiziral tveganja in odgovornosti za trpljenje, kar je bila običajna praksa zdravstvenega osebja, ki je odgovornost za mučno stanje svojih pacientov – migrantov pripisalo kar njim samim. Prav zato Holmes vztraja, da je obolenja mehiških migrantov – kmetijskih delavcev nujno presojati kot utelešeno nasilje, oziroma pokazati, da je obolenje pogosto manifestacija strukturnega, simboličnega in političnega nasilja ter neenakosti kot tudi odpora in upora.

Čeprav se zdi, da avtorji in avtorice, ki se osredotočajo na raziskovanje doživljanja družbenega trpljenja, uresničujejo sorazmerno star predlog Scheper-Hughes in Lock (1987) o razvoju nove epistemologije zavedajočega se telesa (angl. *mindful body*) s poudarjanjem čustvenih, družbenih in političnih virov bolezni, obolenj in zdravljenja, se v tovrstnih razpravah vedno bolj uveljavljajo pozivi k opazovanju »ustvarjalne tvornosti v trpljenju«. Z epistemološko obrnjenim vprašanjem, kaj ustvarjalnega delajo ljudje, ko se soočijo s trpljenjem, se fokus preučevanja preusmerja od opazovanja trpljenja trpečega k opazovanju ustvarjalnega delovanja osebe z izkušnjo trpljenja. Ali, kot je bil pred dobrim desetletjem odločen Wilkinson:

Menim, da je vitalni del »problema trpljenja« v silnem naporu po ponovni vzpostavitvi pozitivnega pomena sebstva in družbe, kar je boj proti surovi sili dogodkov, o katerih se zdi, da je vse, kar je v zvezi s človeškimi vrednotami in dostojanstvom, kršeno in izdano. (Wilkinson 2005: 11)

Poziv po izraziti preusmeritvi v preučevanju družbenega trpljenja še zdaleč ne sporoča, da dejaven odziv s strani trpečih v obliki spoprijemanja s trpljenjem ni bil opažen ali pa dokumentiran v številnih prejšnjih raziskavah o družbenem trpljenju. Tokrat gre za poziv k oblikovanju ustvarjalne tvornosti v trpljenju kot predmeta preučevanja, ki te problematike ne prepušča zgolj naključni ali implicitni obravnavi. Nekateri med antropologi, na primer Robbins (2013), tako preusmeritev razumejo celo kot korenito preusmeritev od »družbenega trpljenja« k »dobremu« kot antropološkemu predmetu preučevanja. Ustvarjalno tvornost

⁸ V izvorniku se naslov glasi *Fresh Fruit, Broken Bodies: Migrant Farmworkers in the United States*.

trpečih z opazovanjem njihovega ustvarjanja »dobrega« kot odziva na družbeno trpljenje naj bi potrjevala številna aktualna antropološka dela, ki v okviru dejavnih odzivov presoja jo zamišljanje dobrega, vrednote, moralnost, blaginjo, nego, empatijo, upanje, spremembo ipd. Hkrati avtor upravičeno opozori na »izgubo razlike« v nekaterih, tudi antropoloških delih o družbenem trpljenju, ki se jim v prizadevanju za zagledanje trpljenja kot univerzalnega pojava izmuzne kontekstualizacija oziroma izhodišče, da sta tako trpljenje kot dobro družbeno in kulturno proizvedena. Slednje pa je prav tisti kamen spotike, ki ga antropologi pa tudi drugi družboslovci »očitajo« de-kontekstualizirano zasnovanim raziskavam, na primer takim o »vidnih evidencah« nevidnega doživljanja stisk in trpljenja, ki pogojujejo zdravje in obolevnost ljudi.

Sklepni razmislek

Vrnimo se h kmetovanju. Če je bilo preučevanje zdravja in varnosti v kmetijstvu praviloma povezano z njuno družbeno prepoznano pomembnostjo v celotnem gospodarstvu, se mu v zadnjih desetletjih pripisuje tudi družbena relevantnost v razpravah o vzdržnem razvoju. Vendar zaenkrat le na deklarativni ravni, saj sta zdravje in varnost zaposlenih v kmetijstvu – v prepoznani dejavnosti s stalno ogroženostjo – pod-reprezentirana v politikah ukrepanja in investiranja v človeški kapital (prim. Donham in Thelin 2016: 31).

Prav gotovo je vodenje evidenc o zdravju in poklicni obolevnosti nujna podlaga za oblikovanje raznovrstnih programov in ukrepov za njuno izboljšanje, še bolj pa za zavedanje o pomanjkljivosti in nezanesljivosti takih evidenc. Česa take številke in izračuni ne sporočajo, in razloge, zakaj je to tako, skušajo kritični raziskovalci pojasniti tako s »kulturo kmetovanja« kot »kulturo akademskih plemen« (Becher in Trowler 2001), ki vsaka na svoj »zamejeni« način razume in dela znanost v odsotnosti medsebojne komunikacije, nekatere celo kot servis politike. S tega vidika lahko razumemo prizadevanja tistih raziskovalk in raziskovalcev, ki preverjajo, ne da bi omalovaževali in podcenjevali, sporočilnost številke in usmerjajo svoje napore v raziskovanje tega, česar številke ne zmorejo izraziti – v doživljanje stisk in trpljenja ter njihovega razumevanja z izdatnimi etnografskimi opisi.

Družbeno trpljenje se je kot polje raziskovanja uveljavilo tudi v medicinski antropologiji, ki telesna izkustva razume kot primere, v katerih so vidne, otipljive in občutene družbene resničnosti, ki so praviloma platforma za kritično preiskovanje in analizo njihovega delovanja na doživljanje raznovrstnega trpljenja. Kot primer aplikacije tako zasnovanega pristopa o zdravju in obolevnosti v kmetovanju naj za konec in napoved tudi lastnega raziskovanja povzamem

raziskavo antropologinje Ådhal *Dobra življenja, skrita trpljenja* (2007).⁹

Avtorica je med domačini v kmečki skupnosti na enem od otokov na zahodu Finske raziskovala »dobre« in »slabe« učinke doživljanja negotovosti in zaznane obolevnosti za rakom v kontekstu opazovane družbene spremembe v kmetovanju po pridružitvi Finske k Evropski uniji. Sprva je pojasnila, kako globalne strukture vplivajo na življenje v vasi, v katerih kontekstih je Evropska unija kot sredstvo spremembe kmetom predstavljala grožnjo tujega, globalizacije, novega zgodovinsko ustvarjenega sovražnika, in zakaj jim je vedno težje preživeti v kmetijstvu. Z izdatno etnografijo je utemeljila, da vsakodnevne stiske, ki so jih sogovornice in sogovorniki doživljali zaradi spremembe v svojem lokalnem delovnem okolju, niso izhajale le iz nacionalnih politik in problematik nacionalne ekonomije, temveč so bile odvisne od delovanja pomembnih akterjev na globalnih kmetijskih trgih, na primer z njihovim odločanjem o mednarodnih predpisih proste trgovine. Jezo, nestrinjanje in nemoč, ki so jih kmetje občutili v spremenjenih delovnih razmerah, je Ådhalova opazovala s pomočjo koncepta »fragmentiranega trpljenja«, s katerim je razlagala njihove zaznane »razpoke« v doživljanju kontinuitete kmečkega načina življenja po vstopu v Evropsko unijo. Obenem se je zaradi lokalnega govora o povečani prevalenci rakavih obolenj osredotočila na govor o telesu in pripovedi o bolezni. Ne zato, da bi natančno ocenila »dejansko« prevalenco raka v vasi, temveč je s pomočjo njihovega pripovedovanja o raku ugotavljala, kaj se je dogajalo med njimi in družbo. Ob »fragmentiranem trpljenju« je avtorica komentirala tudi »osmišljeno trpljenje« (ustvarjalno tvornost) kot dejavni odziv vaščanov na vsakodnevno trpljenje, ki ga je razbiral iz poudarjanja tistih vrednot sogovornic in sogovornikov, ki so se nanašale na ohranjanje kontinuitete in celosti njihovega načina življenja, hkrati pa je v njihovih interakcijah ugotavljala strategije spoprijemanja z razpokami in fragmentacijo, ki jih je prinesla omenjena družbena sprememba.

Ali bi lahko tako zasnovano preučevanje prispevalo k razrešitvi zagate tistih analitikov, ki sicer ugotavljajo, da »mega trendi« v kmetijstvu vplivajo na kulture kmetovanja in posledično na zdravje, bolezni ter obolenja njegovih udeleženk in udeležencev, vendar prežetost trendov-kultur-obolenj še vedno raziskujejo kot ločena polja, ki jih povezujejo abstraktne korelacije? Morda. Morda bi bilo treba razmišljati in delovati v smeri razprav o družbenem trpljenju, v katerih razpravljalke in razpravljalci skušajo pojasniti, česar številke o zdravju in obolenju ne zmorejo, obenem pa si prizadevati za razmislek in ustvarjalno akcijo kot odzivom na družbeno trpljenje tudi v smeri danes že skoraj zatrtega »kritičnega humanizma« (Wilkinson in Kleinman 2016).

⁹ Popolni naslov se v izvirmiku glasi *Good Lives, Hidden Miseries: An Ethnography of Uncertainty in Finnish Village*.

Literatura

- ÅDHAL, Susanne: *Good Lives, Hidden Miseries: An Ethnography of Uncertainty in Finnish Village*. Doktorska disertacija. Helsinki: Faculty of Social Sciences at the University of Helsinki, 2007, <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/sosio/vk/adahl/goodlive.pdf>, 10. 8. 2014.
- BECHER, Tony in Paul R. Trowler: *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Buckingham: The Society for Research into Higher Education and Open University Press, 2001.
- BOURDIEU, Pierre in Loïc Wacquant: *Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- BOURDIEU, Pierre, Alain Accardo, Gabrielle Balazs, Stephane Beaud, François Bonvin, Emmanuel Bourdieu, Philippe Bourgois, Sylvain Broccolichi, Patrick Champagne, Rosine Christin, Jean-Pierre Faguer, Sandrine Garcia, Remi Lenoir, Françoise Uvrard, Michel Pialoux, Louis Pinto, Denis Podalydès, Abdelmalek Sayad, Charles Soulié in Loïc J. D. Wacquant: *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- CARRINGTON, Kerry, Alison Mcintosh, Russell Hogg in John Scott: Rural Masculinities and the Internalisation of Violence in Agricultural Communities. *International Journal of Rural Criminology* 2 (1), 2013, 3–24, <http://kb.osu.edu/rest/bitstreams/303454/retrieve>, 3. 4. 2015.
- COURTENAY, Will H.: Rural Men's Health: Situating Risk in the Negotiation of Masculinity. V: Hugh Campbell, Michael Mayerfeld Bell in Margaret Finney (ur.), *Country Boys: Masculinity and Rural Life*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2006, 139–158.
- DONHAM, Kelly J. in Anders Thelin: *Agricultural Medicine: Rural Occupational and Environmental Health, Safety, and Prevention*. Second Edition. Hoboken, New Jersey: Wiley & Sons, Inc., 2016.
- EASHW = European Agency for Safety and Health at Work: *Factsheet 99 – Safe Maintenance in Agriculture*, 2011, <https://osha.europa.eu/en/tools-and-publications/publications/factsheets/99/view>, 12. 12. 2016.
- FARMER, Paul: On Suffering and Structural Violence. A View from Below. *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Contexts* 3 (1), 2009, 11–28, http://www2.kobeu.ac.jp/~alexroni/IPD%202016%20readings/IPD%202016_10/On%20suffering%20and%20structural%20violence.pdf, 10. 4. 2014.
- FOOD AND AGRICULTURE ORGANISATION OF THE UNITED NATIONS (FAO): *Statistical Pocketbook 2015: World Food and Agriculture*, 2015, <https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.fao.org/3/a-i4691e.pdf>, 1. 1. 2017.
- GOFFIN, Alison: *Farmers' Mental Health: A review of the Literature. Report Prepared for the Farmers' Mental Wellbeing Stakeholder Group by the Accident Compensation Corporation*. New Zealand: Wellington & Wairarapa, 2014.
- HOLMES, Seth: *Fresh Fruit, Broken Bodies: Migrant Farmworkers in the United States*. Berkeley: University of California Press, 2013.
- ILO = International Labour Office: *Working Together to Promote a Safe and Healthy Working Environment. International Labour Conference 106th Session, Report III (Part 1B). General Survey on the Occupational Safety and Health Instruments Concerning the Promotional Framework, Construction, Mines and Agriculture*. Ženeva: International Labour Office, 2017, http://www.ilo.org/Search5/search.do?sitelang=en&locale=en_EN&consumercode=ILOHQ_STELLEMENT_PUBLIC&searchWhat=2017%2Cworking+together+to+promote+a+safe+and+healthy+working+environment.&searchLanguage=en, 15. 2. 2017.
- KELLY, Roisin in Sally Shortall: Farmers' Wives: Women who are Off-Farm Breadwinners and the Implications for On-Farm Gender Relations. *Journal of Sociology* 38, 2002, 327–343.
- KLEINMAN, Arthur, Veena Das in Margaret Lock: Introduction. V: Arthur Kleinman, Veena Das in Margaret Lock (ur.), *Social Suffering*. Berkely, Los Angeles in London: University of California Press, 1997, ix–xxvii.
- LOVELOCK, Kirsten in Colin Cryer: *Effective Occupational Health Interventions in Agriculture Summary Report on behalf of the Occupational Health in Agriculture Research Team*. Report No. 5. Occupational Health in Agriculture Study, Injury Preventive and Social Medicine, Dunedin School of Medicine, University of Otago, February 2009, <http://psm-dm.otago.ac.nz/ipru/ReportsPDFs/OR072.pdf>, 13. 12. 2016.
- LOVELOCK, Kirsten: The Injured and Diseased Farmer: Occupational Health, Embodiment and Technologies of Harm and Care. *Sociology of Health & Illness* 34 (4), 2012, 576–590, doi: 10.1111/j.1467-9566.2011.01394.x.
- MAKAROVIČ, Marija: *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- MAKAROVIČ, Marija: Zdravstvena kultura ob zgledu dolenske vasi. *Slovenski etnograf* 31, 1983/1987, 9–30.
- MAKAROVIČ, Marija: Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988/1990, 481–528.
- MAKAROVIČ, Marija: O ljudskem zdravilstvu z Dolenjskega in iz Bele Krajine. *Traditiones* 2 (30), 2001, 89–112.
- MAKAROVIČ, Marija: *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev: V kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 2008.
- PARRY, Jane, Helen Barnes, Rose Lindsey in Rebecca Taylor: *Farmers, Farm Workers and Work-Related Stress. Research report 362*. Policy Studies Institute for the Health and Safety Executive, 2005, <http://www.hse.gov.uk/research/rrpdf/rr362.pdf>, 2. 3. 2014.
- PETER, Gregory, Michael Mayerfeld Bell, Susan Jarnagin in Donna Bauer: Coming Back Across the Fence: Masculinity and the Transition to Sustainable Agriculture. *Rural Sociology* 65, 2000, 215–234.
- ROBBINS, Joel: Beyond the Suffering Subject: Toward an Anthropology of the good. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 19, 2013, 447–462.
- ROY, Philippe, Gilles Tremblay in Steven Robertson: Help-seeking among Male Farmers: Connecting Masculinities and Mental Health. *Sociologia Ruralis* 54 (4), 2014, 460–476.

SCHEPER-HUGHES, Nancy: Demography without Numbers. V: David I. Kertzer in Tom Fricke (ur.), *Anthropological Demography: Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1997, 201–222.

SCHEPER-HUGHES, Nancy in Margaret M. Lock: The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly, New Series* 1 (1), 1987, 6–41.

SHORTALL, Sally: Farming, Identity and Well-Being: Managing Changing Gender Roles within Western European Farm Families. *Anthropological Notebooks* 20 (3), 2014, 67–81.

SLABE ERKER, Renata, Barbara Lampič, Tomaž Cunder in Matej Bedrač: *Opredeleitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu*. GeograFF 16. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2015.

SVETIN, Irena: *Nezgode pri delu in z delom povezane zdravstvene težave, Slovenija, 2. četrletje 2013*, SURS, 2014, <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovi.co?IdNovice=6153>, 20. 2. 2017.

WENDT, Sarah in Lana Zannettino: *Domestic Violence in Di-*

verse Contexts: A Re-examination of Gender. New York: Routledge, 2015.

WILKINSON, Iain: *Suffering: A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity Press, 2005.

WILKINSON, Iain: *Social Suffering as an Approach to Human Understanding*, 2012, https://www.academia.edu/2521946/Social_Suffering_as_an_Approach_to_Human_Understanding, 26. 3. 2016.

WILKINSON, Iain M. in Arthur Kleinman: *A Passion for Society: How We Think About Human Suffering*. Public Anthropology. Oakland, California: University of California Press, 2016.

Spletni viri

Spletni vir 1: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, kmetijstvo; <http://www.kgzsi.si/gv/kmetijstvo.aspx>, 12. 12. 2016.

Spletni vir 2: International Labour Organisation. Promoting Jobs, Protecting People. Occupational Safety and Health, Hazardous Work, Hazardous Sectors, Agriculture: A hazardous work; http://www.ilo.org/safework/areasofwork/hazardous-work/WCMS_356550/lang--en/index.htm, 12. 1. 2017.

Invisible Miseries of “the Prosperous” in Farming through the Discussion on Social Suffering

Through a review of literature that considers safety, injuries, health, diseases and illness in farming from various epistemological perspectives, this article aims to emphasize the significance of the health of producers of “healthy food” in debates on sustainable farming, and to suggest a research approach that discusses the issue beyond the “visible” evidence on occupational health, diseases, injuries and illness. In this vein, the article at first informs the reader about the officially determined occupational hazards in agriculture; figures on injuries and diseases in farming, and why this issue is considered socially relevant. In the following part, the article discusses some recent efforts of agricultural medicine, the scientific discipline that explicitly deals with occupational health in agriculture, in discovering the influence of persistent and emerging “mega trends” on the culture of agriculturalists and, as a result, on their health, safety and well-being. The ensuing text presents those studies which question the validity of occupational health evidence in agriculture, insisting that such evidence is also determined by the culture of those who farm; therefore, it is necessary to discover the issue of under-reporting related to disease, illness and injuries in farming. Whether debates and the concept of social suffering, which increasingly emphasizes creative agency as the response to suffering, better approach the issue of intertwined mega trends related to agriculture, structural barriers, inequalities and the culture of farmers and their health, is discussed in the central part of the article. The concluding remarks suggest employing an updated social suffering approach in the study of contemporary developmental paths on apparently “prosperous” family farms in order to better understand farmers’ experience of distress, anxiety, fear and hope in the changing agricultural circumstances perceived by them as risky and uncertain.

